

SIMON RÓBERT:

IBN HĀLDŪN-hoz

Abū Zayd ^CAbd ar-Rahmān ibn Muḥammed Ibn Ḥaldūn Tuniszban született 732/1332-ben és Kairóban halt meg 808/1406-ban. Ő a legjelentősebb muszlim történetfilozófus, akinek munkássága az utóbbi másfél évszázadban az orientalisztika berkeiből kilépve az egyetemes történeti, történelemfilozófiai, szociológiai, politikaelméleti, stb. kutatások integráns része lett. Nagyszabású elméletének egyes mozzanatai révén hasonlították őt Machiavelli-hez (az ^C*asabiya* és a *virtù* vélt hasonlósága, ill. az államrezon valóságosan közös hangsúlyozása miatt); a ciklikus történeti mozgás miatt Vicohoz; a földrajzi környezet, a milieu hangsúlyozása miatt Montesquieuhöz; utánzáselmélete miatt Tarde-hez; fejlődéskoncepciója miatt Darwin-hoz; a munkaértékelmélet csírája miatt Marxhoz stb. Ezek a felszínes analógiák persze inkább megnehezítik, semmit megkönnyítik ennek az eredeti, a muszlim Keleten belül is alapvetően Észak-Afrika középkori viszonyait elméletileg feldolgozó munkásságnak a megértését. A. Zghal, tuniszi kutatónak – e számban közölt – mélyen szántó tanulmánya bizonyítja, hogy ugyanazt hányféleképpen lehet olvasni. Ibn Ḥaldūn (történelemfilozófiai) Bevezetését, az *al-Muqaddima*-t, remélhetőleg a közeljövőben, a Filozófiai Írók Tárában fogom kellőképpen bemutatni (ott fog megjelenni a mű kb. kétharmada, tudományos kommentárral és alapos utószóval). Az itt bemutatott „jézéltő” mintegy az Ibn Ḥaldūn-i gondolatrendszer vezérgondolatait próbálja bemutatni. E munkásság elméleti értékelésére itt természetesen még vázlat-szerűen sem vállalkozhatunk – ezúttal csak a kiadásokat mutathatjuk be, s az érdeklődő olvasó számára közöljük a legfontosabb bibliográfiai eligazítást.

a) Ibn Ḥaldūn „felfedezése”, kiadásai

Ibn Ḥaldūnt, a nagy 14. századi (1332–1406) északafrikai politikai gondolkodót – a legnagyobb muszlim történelemfilozófust – a 19. századi Európa, pontosabban az Algériát kolonizáló Franciaország „fedez fel” igazán, s próbálja kiaknázni a maga céljaira. Ibn Ḥaldūn igazi nagysága, a muszlim *birodalmi államiság* „természetrajza” az arab Keleten a politikai széthullás, majd – az oszmán-török hódítás után – a politikai önállóság megszűné-

se után, érthető módon, rejtve maradt. A magas Portánál már inkább érdeklődtek iránta (1730-ban Pirizade Effendi az első öt fejezetet lefordította, ám a szöveg csak 1275/1859-ben jelent meg Kairóban). Jeleznünk kell, hogy 1830, Algéria meghódítása, nem annyira egy folyamat kezdetét, mint inkább egy, 17. századtól elkezdődő folyamat lezárását, új szinten folytatását jelentette. Tudjuk, hogy a francia kereskedők a 17. századtól alapítanak királyi támogatással Észak-Afrikában fatoriákat, s a Francia Királyi Társaság – az olasz és a spanyol kereskedők mellett – óriási volúmenű kereskedelmet alakít ki e területtel, amely elsősorban Marseilles, Bordeaux és Nantes kereskedőinek a zsebében húzta. 1791-ben a francia forradalom fölszámolja a Társaságot, ám csak azért, hogy még tágabbra tárja a kaput a polgárai számára e területek felé, s már ekkor megszületik Magrib meghódításának terve (1808-ban Boutin hadmérnök kidolgozza Napoleonnak Algéria meghódításának tervét – ennek megfelelően jarnak el majd 1830-ban). Amíg a merkantilista expanzió során a tájékozódás céljára elegendők voltak a statisztikai kimutatók, a háborús és a földrajzi leírások, a gyarmatosítás első nagy katonai-politikai-gazdasági baklövései nyomban jelezték, hogy ezeknél többre van szükség. Szükségessé vált a meghódított „Barbarie” viszonyainak alaposabb ismerete. Lényegében ekkor lépett nászra a francia gyarmati politika és a francia orientalisztika nagy része. Szükségessé vált az alapvető források kiadása és lefordítása. Természetesen az elsők között merült fel Ibn Haldūn monumentális történeti művének, a *Kitāb al-ʿibar*-nak a munkába vétele. 1840-ben a hadügyminisztérium jelölte ki Mac Guckin de Slane-t, a nagy Silvestre de Sacy (1758–1838) tanítványát, hogy fordítsa le e munka Észak-Afrikára vonatkozó részét. Hamarosan kinevezték főtolmácsnak az algériai főparancsnok stábjá mellé. 1847–52 között adta ki a *Kitāb al-ʿibar*-nak ezt a részét (*Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l’Afrique septentrionale par... Ibn Khaldūn*, Alger, 2 kötet), majd 1852–6 között közölte annak fordítását is (Alger, 4 kötet). Nem sokkal ezután pedig 1858-ban megjelent e történeti mű – külön írt, s már Ibn Haldūn-tól is külön munkának tekintett – Bevezetése, az *al-Muqaddima* Étienne Marc Quatremère (1782–1852) kiadásában a *Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impériale XVI, XVII, XVIII*. köteteként (*Prolegomènes d’Ibn Khaldoun*, Firmin Didot). E négy kéziratra támaszkodó kiadás legfőbb érdeme az, hogy Quatremère alapvető kézírata a *Muqaddima* szövegének Ibn Haldūn által „autorizált” végső – kairói-szövegére megy vissza, amely a híres mamlūk szultán al-Malik az-Zāhir al-Barqūq (1382–1399) könyvtára számára készült, s amelyet maga a szerző dedikált. Ezt a kiadást jelölöm a for-

dításomban *Q* jellel. (Megjegyezzük, hogy a *Muqaddimát* ugyancsak de Slane fordította franciára: *Prolegomène historiques d'Ibn Khaldoun*, Paris, 1862–8, 3 kötet).

Már nyomdában volt Quatremère kiadása, amikor megjelent a.H. 1274. safar hónapban (1857. szeptember-októberben) Kairóban a Būlāq-i nyomdában Naṣr al-Hūrīnī egyiptomi tudós kiadása két kézirat alapján. Ő nem közölt variánsokat, s az olvasás megkönnyítése végett néha önkényesen emendált. A kiadás értékét az adja, hogy az alapul szolgáló (ún. *fārisī*: a ḥafṣida Abū'l-Fāris ^cAbd al-^cAzīz szultán neve után) kézirat a *Muqaddima* egyik korai változata, amit Ibn Ḥaldūn maga dedikált a ḥafṣida szultánnak.

E két kiadás előnyeit próbálja egyesíteni az egyiptomi tudós, ^cAlī ^cAbd Al-Wāhid Wāfī kritikáinak tekinthető kiadása (al-Qāhira, 1957–1962). Szövege lényegében — új kéziratok figyelembevételével — al-Hūrīnī kiadásának javított változata, a *Q* kiadásban levő mintegy 75 oldal többlet átvételével. Kiadását fordításomban *W* jellel jelöltem. A források előtt álló római és arab szám az *al-Muqaddima*-n belüli fejezetre (*bāb*) s ezen belül az alfejezetre, vagy szakaszra (*faṣl*) utal.

b) Az Ibn Ḥaldūn kutatás bibliográfiájához:

- Gabrieli, G.: *Saggio di bibliografia e concordanza della Storia d'Ibn Ḥaldūn*: RSO 10/1924/: 169–211.
- Brockelmann, C.: *Geschichte der arabischen Literatur*, Weimar-Berlin, 1898–1902, II: 242–5; *Supplementbände* (Leyden, 1937–1942), II: 342–4.
- Pérès, H.: *Essai de bibliographie sur la vie et l'œuvre d'Ibn Ḥaldūn*: Studi orientistici in onore di G. Levi della Vida, Roma, 1956, II: 324–329.
- Fischel, W.J.: Selected Bibliography, in: Ibn Khaldūn, *The Muqaddimah. An Introduction to History*, translated by F. Rosenthal, London, Routledge and Kegan Paul, 1958, III: 485–512.
- Fischel, W.J.: *Ibn Khaldūniana: a bibliography of writing on and pertaining to Ibn Khaldūn* in: Fischel, W.J.: *Ibn Khaldūn in Egypt. His public functions and his historical research* (1382–1406), Berkeley and Los Angeles, Univ. of Calif. Press, 1967: 171–212.
- Az utóbbi bibliográfia óta megjelent néhány jelentős mű:
- Labica, G.: *Politique et religion chez Ibn Khaldoun*, thèse de doctorat de troisième cycle, Alger, SNED, 1968.
- Megherbi, A.: *La pensée sociologique d'Ibn Khaldoun*, Alger, SNED, 1977².
- Nassar, N.: *La pensée réaliste d'Ibn Khaldoun*, Paris, PUF, 1967.
- Rabī^c, M.M.: *The political theory of Ibn Khaldūn*, Leyden, 1967.
- Talbi, M.: *Ibn Ḥaldūn et l'histoire*, Tunis, Maison Tunisienne de l'Édition, 1973.